

POVJERENJE I ODGOVORNOST U ODGOJU

Roditelji, odgajatelji, vjeroučitelji narijetko se tuže na „teško odgojivo“ dijete. Ili se pak dogodi da začuđeno i zabrinuto stoje pred nekom neobjašnjivom promjenom u djetetovu ponašanju. Ne mogu shvatiti kako se dosad dobro, poslušno, drago dijete odjednom pretvorilo u maloga zmaja, ili obratno, dosad aktivno, živahno, raspoloženo dijete postalo upadno zatvoreno, šutljivo, bezvoljno? Ili postanimo još konkretniji u izoštravanju problematike: često se od kršćanskih roditelja čuje tužba da im je sin ili kćerka napustila Crkvu, vjeru možda i Boga, a oni su ih kršćanski odgajali, slali na vjeronauk, redovito u crkvu. Pa što se to dogodilo?

Odgovor na ta pitanja, sigurno, ne može biti jednostavan. Ostaje vječna istina da se dijete ne može odgajati iz knjiga i da ne postoje recepti za uspješan odgoj budući da je svako dijete jedinstveno biće. Ipak ljudska psiha ima svojih zakonitosti koje nam daju pravo da pokušamo formulirati neke osnovne odgojne smjernice. Mi ćemo se ovdje najprije zaustaviti na nekim takvim smjernicama.

U drugome dijelu naših razmišljanja suočit ćemo se s pitanjem otuđenja mladih od vjere. Povod je za to nedavno izašla knjiga na njemačkome jezičnom području s vrlo indikativnim, da ne kažemo izazovnim naslovom: *Religionsverlust durch religiöse Erziehung* (Gubitak vjere religioznim odgojem). Autori su poznati psihoanalitičari Erwin Ringel i Alfred Kirchmayr (Herder, Wien 1985). Knjiga je, suvišno je isticati, izazvala pravu buru ne samo među roditeljima nego i među odgajateljima i vjeroučiteljima. Nasreću, uskoro se pojavila i „protuknjiga“, odgovor: *Religionsgewinn durch religiöse Erziehung* (Stjecanje vjere religioznim odgojem) autora Alberta Biesingera i Güntera Virta (Otto Müller Verlag, Salzburg 1986). Na temelju tih dviju knjiga pokušat ćemo uočiti neke uzroke krize i naznačiti eventualne putove do rješenja.

Dijete treba razumjeti

Da bismo dijete mogli razumjeti, potrebno je imati pred očima neke osnovne psihološke istine.¹

Prije svega osnovna je činjenica da svako ponašanje ima neki cilj. Najosnov-

¹ F. X. WALTON and R. L. POWERS, *Vertrauen und Verantwortung zwischen Kindern und Erwachsenen*, Ernst Reinhardt, München-Basel 1984.

Ujmi je cilj jačanje osjećaja vlastite vrijednosti. Svako se dijete, upravo kao i odrasli, želi pokazati vrijednim u očima drugih. Elementi su ove težnje osjećaj uspjeha i priznanje što ga daju drugi. Zbog toga općenito vrijedi da je „zločesto“ dijete gotovo redovito obeshrabreno dijete koje se na taj način, tj. svojom „zločedom“ bori da stekne samopoštovanje i priznanje.

Današnja djeca, naime, često rastu u takvu ozračju da gotovo neizbježno stječu uvjerenje kako ne samo da ne pridonose boljitku obitelji i društva nego su zapravo svima na teret, jer su beskorisna. Istinski koristan i priznat posao povlastica je odraslih. Stoga dijete ne nalazi svoje mjesto u obitelji i u društvu. Da ne bi potpuno izgubilo svoje samopoštovanje i samosvijest, počinje biti „zločesto“: tako želi dati na znanje svojoj okolini daje i ono tu i daje važno.

Ako je, dakle, neko dijete „zločesto“ ili pokazuje nagle promjene u svojem ponašanju, onda vrlo vjerojatno želi nešto postići. Čini se da u većini slučajeva postoji jedan od ovih četiriju ciljeva: pažnja, prisila, osveta, bijeg. Ako je djetetov cilj da na sebe privuče roditeljsku pažnju, onda mu je logika otprilike ovakva: „Znam da me ne cijenate, ali me barem nećete ignorirati, jer sam sposoban pribaviti sebi više pažnje, mogu vas na to prisiliti.“ I! drugom slučaju dijete vrši pritisak na svoje roditelje s ovakvom logikom: „Možda vam ne značim mnogo, ali ću vam barem pokazati da ne možete postupati sa mnom kako želite.“ Moguće je da se dijete osvećuje zbog nečega: „Ne brinete se za mene dovoljno, ali ja sam sposoban uzeti za to zadovoljštinu tako da vam uzrokuje bol.“ Napokon, dijete možda želi pobjeći od osjećaja manje vrijednosti, pa se povlači u sebe, postaje pasivno, a poruka glasi otprilike ovako: „Nisam sposoban odgovoriti vašim očekivanjima, ali ako ništa ne radim, onda ćete me barem pustiti na miru.“

Kako prepoznati što je cilj djetetova ponašanja? Ti se ciljevi očituju u različitim oblicima ponašanja. Dijete koje traži pažnju galami, nemirno je, zahtijeva. Dijete koje vrši pritisak napada, prkositi, laže, plače ako mu se ne udovolji želji. Osvetničko je dijete nemilosrdno, nasilno, zlostavlja drugu djecu i odrasle. Napokon, ono koje pati od osjećaja manje vrijednosti ne radi ništa, sve ubrzo napušta, povlači se, bezvoljno je.

Ciljeve možemo naslutiti i prema tome kako djeca reagiraju na opomenu. Ako se dijete koje zahtijeva pažnju opomene, ono se umiri, ali samo za kratko vrijeme, a onda nastavlja biti nemirno. Nasilno dijete na upozorenje reagira još većim prkosom; osvetničko postaje još okrutnije, a ono s osjećajem manje vrijednosti uopće ne reagira na upozorenje.

Roditelji i odgajatelji mogu naslutiti dječje ciljeve i tako da ispitaju vlastito reagiranje na djetetovo ponašanje. Dijete koje uporno traži pažnju izaziva u nama nervozu jer ga doživljavamo kao dosadno i nametljivo. Pred djetetom koje je nasilno osjećamo se frustrirani, ljuti i poniženi. Osvetničko dijete izaziva u nama bol, doživljavamo ga kao bezobrazno i bezobzirno. Napokon, pred djetetom koje se povlači osjećamo se bespomoćni i najradije bismo ga doista pustili nasamo.

Svaki roditelj i odgajatelj iz iskustva zna da u svim tim slučajevima moraliziranje ili kazne ne samo da ne urode željenim plodom nego, naprotiv, rezultiraju pogoršanjem odnosa između roditelja i djece. Koji je, dakle, ispravan odgojni

postupak? Moramo znati da će se dijete promijeniti tek onda kada uvidi razlog svojega ponašanja i kada shvati da time stvara teškoće. Treba dakle pomoći djetetu da postane svjesno onoga što zasad čini nesvjesno: zašto se ponaša onako kako se upravo ponaša. Ima više mogućnosti da mu to damo na znanje. Možemo ga izravno upozoriti na cilj što ga želi postići svojim ponašanjem, ili pristupiti problemu posredno, tako da se hvali (nagrađuje) ono ponašanje koje je prihvatljivo, a ne obraća se pažnja na ono koje izaziva nemir u obitelji.

Ovaj bismo se put željeli zaustaviti s nešto više detalja na prvoj mogućnosti: kako nekom djetetu dati za znanje koji je pravi cilj njegova ponašanja? Evo nekih pokušaja. Ako je cilj steći pažnju, onda je razgovor s njim uputno početi otprilike ovako: „Možda osjećaš kao da ti ne posvećujem dovoljno pažnje?” Ono što se posebno preporučuje jest to da se razgovor počinje pitanjem. Ako dijete ne reagira na to pitanje, istraživanje se može nastaviti u drugome smjeru. Ako je posrijedi nasilno dijete, onda pitamo ovako: „Ne čini litisekaodaželiš pokazati da možeš šve, a da te za to nitko ne usudi ukoriti?” Ako slutimo daje posrijedi osveta, pitanje može glasiti ovako: „Je li moguće da mi želiš zadati bol?” Napokon, ako se radi o osjećaju manje vrijednosti, onda pitanje ima ovakav oblik: „Možda se osjećaš manje spretnim ili dobrim nego bi ti to želio pa zbog toga ne poduzimaš ništa?”

Ako smo pogodili uzrok djetetova ponašanja, to će se vjerojatno pokazati na djetetovoj reakciji ili na licu: iznenadni smiješak, susret pogleda, spontani odgovor koji se nije mogao zakočiti na vrijeme bit će dovoljna povratna informacija da zaključimo kako smo na pravome putu. Daljnja su uspitivanja suvišna. Važno je da smo uhvatili kontakt s djetetom: tada se u njemu uspostavlja povjerenje prema roditeljima koji ga razumiju. Ako dijete, ne reagira, onda ćemo barem znati da nije to problem.

Na kraju nekoliko praktičnih savjeta kako da primijenimo ovu odgojnu metodu. Već smo spomenuli da djetetu treba pristupiti pitanjem. Dobro je pritom izbjegavati izravne izjave, npr. „Ti se ponašaš ovako zato što nam želiš zadati bol.” Ovakva dijagnoza visoka zvuči kao prijetnja i pojačava osjećaj krivnje. Ako je dijete spoznalo razlog svojega ponašanja, treba porazgovarati s njim o mogućnostima uzroka. Takvi razgovori ne smiju imati prizvuk moraliziranja, nego osnovni ton mora poručiti ovo: „Mi ćemo zajedničkim silama izboriti ono što želimo postići.”

Naravno, ovi principi ne pokrivaju čitavo područje odgoja. Možda se čine čak i pomalo shematiziranim. No ovdje je važno da uočimo osnovni stav, a taj je da roditelji i odgajatelji moraju stalno ispitivati sebe i pitati se o ispravnosti svojih odgojnih postupaka. Drugim riječima, moraju biti otvoreni u svojem pristupu djetetu, što ovdje znači da odgojne postupke određuju djetetovi postupci i njegovo ponašanje, a ne pozivati se na neke vječne istine i krute odgojne principe koji bi bili primjenjivi u svakoj situaciji i za svako dijete. Jednostavnije rečeno: tajna uspješnog odgoja jest u *razumijevanju djetetova ponašanja*. Dijete, naime, često ne zna riječima izreći ono što ga muči, već čini to simbolički svojim ponašanjem.

Odgoj za odraslu osobu

„Mlade, pubertetlije nije moguće odgajati!“ — misle ili možda i govore mnogi roditelji, odgajatelji, katehete. Ako to ipak pokušaju, onda obično padaju u krajnosti: ili će svojem sinu ili kćerki dopustiti sve, nastojeći u svemu udovoljiti njihovim željama zbog straha da ne izgube njihovu naklonost i povjerenje, ili će još jednim, posljednjim naporom pokušati nastupiti strogo i autoritativno, otprilike s ovakvom porukom: Hi ćeš se ponašati kako to ja hoću, ili možeš ići, nisi više član obitelji. To su krajnosti i ne vode nikakvu dobru.

Ne treba posebno dokazivati da i mladi imaju potrebu za odgojem, samo na drugoj razini nego u dječje doba. A možda je upravo to ono što teško shvaćaju mnogi roditelji, tj. da njihov sin ili kćerka nije više dijete. Zbog toga se među njima prekida komunikacija. Ovdje bismo željeli upozoriti na nekoliko ishodišta upravo za dobru komunikaciju između mladih i roditelja.

Prije svega morali bismo razumjeti i prihvatiti ono što iz prakse ionako dobro znamo da prevelika popustljivost, jednako kao i pretjerana strogost, ne vode cilju. Korisno je ukratko se prisjetiti najčešćih odgojnih promašaja što ih čine roditelji kada je riječ o adolescentima, osobito roditelji koji se grčevito bore za svoj autoritet. Takvi roditelji često žestoko i ogorčeno kritiziraju adolescente, prijete, kažnjavaju, katkad i fizički zlostavljaju; nemaju povjerenja u mlade, kritiziraju njihov način odijevanja, životni stil, njihove prijatelje, način zabave, kontroliraju im pisma, ne podnose nikakvo suprotstavljanje na idejnom području.

Jedan primjer iz života možda će najbolje pokazati o čemu je ovdje riječ; Sedamnaestgodišnji sin, jedinac, prilično pristrana majka koja je u obiteljskim raspravama uglavnom na sinovoj strani, strogi otac koji svoj autoritet ne samo ljubomorno čuva nego ga i primjenjuje. Sinu je dopušteno izaći u disko samo jedanput u tjednu, otac ga stalno upozorava da mora učiti, još uvijek ne daje mu redoviti džeparac, nego stalno ponavlja kako sin mora od njega tražiti novac ako mu treba. Otac i sin u stalnom su ratnom stanju što ga je sin razriješio tako da se neko vrijeme jednostavno odselio od kuće i otišao nekome svojem prijatelju. Tada su se roditelji obratili za pomoć. Razmatrali smo slučaj i zaključili daje očev odgojni postupak previše autoritativan. Bila je karakteristična njegova reakcija: „Ako je tako, onda mu treba sve pustiti na volju, ali u tom slučaju bolje bi bilo i ne imati djece.“ Kad se malo smirio, pokušali smo trijezno vagati situaciju i pronaći alternativni odgojni pristup, različit od dosadašnjega, za koji je i sam morao priznati da nije vodio cilju. Možemo odmah spomenuti da je to u sličnim situacijama osnovni princip: ako jedan odgojni postupak ne dovodi do rezultata, onda ga treba promijeniti. Složili smo se da mora započeti dijalog sa sinom, davati mu redoviti džeparac, ne miješati se u njegovo učenje, ukratko, neka pretpostavi da je njegov sedamnaestgodišnji sin već dovoljno zreo za to da odgovorno ravna svojim životom. Rezultati su se pokazali već nakon kratka vremena: sin se vratio, i počeo opet učiti.

Jedan od osnovnih preduvjeta odgoja mladih jest, naime, da prestane ratno stanje između roditelja i djece! Primirje mora ponuditi roditelj. To nije popuštanje ili znak slabosti, nego je dokaz veće tolerantnosti u frustracijskim situa-

cijama, znak veće mudrosti i veće fleksibilnosti u pristupu stvarima i pojavama, ukratko, znak je veće zrelosti, a to se od roditelja i očekuje. Roditelji moraju prestati izravno upravljati životom svoje odrasle djece. Mladi će, naime, učiniti sve da bi dokazali roditeljima kako neće dopustiti da se miješaju u njihov život. Ako dobiju dojam da s njima postupaju kao s djecom, ili će prijeći u izravan sukob, stalno ratovanje s roditeljima, ili će postupno izgrađivati dvostruki život: imat će sve više područja u koja roditelji neće imati uvida, gdje se kreće, s kim se druži i dr. Nakon toga odnos između roditelja i djece pretvara se u dokazivanje nadmoćnosti.

Prvi korak u izgradnji novih odnosa povjerenja mora učiniti roditelj. Budući da se radi o odgojnome problemu, očito je da on mora preispitati svoje metode. Mora na neki način doći do zaključka da ovo što sada radi, odnosno kako je do sada postupao, ne vodi cilju, dakle, nije prikladan postupak. Onda se sinu ili kćerki može ponuditi primirje možda ovakvim ili sličnim riječima: „Znaš, razmišljao sam o našem odnosu i čini mi se da nisam uvijek pokazivao dovoljno razumijevanja za tebe, za tvoje postupke. Pokušajmo razgovarati kao odrasli ljudi.” Kako god to zvučalo neobično, a za mnoge roditelje zastrašujuće da će sada izgubiti autoritet pred djecom, stručnjaci za odgoj tvrde da se događa upravo suprotno: ovakav korak u većini slučajeva pozitivno djeluje na mlade i njihov odnos prema roditeljima.² Naime, nakon ovoga roditeljskog koraka mladi će se samo uz teškoće moći i dalje inatiti i vršiti pritisak na roditelje. Svakako promijenjeni roditeljski stav izaziva mladoga čovjeka da i sam preispita svoje stavove, nije li možda pretpostavljao preveliko roditeljsko povjerenje. Ipak, primirje neće dugo potrajati ako roditelji ne usvoje i ostala pravila odgoja u povjerenju, a to su ova:

1. Mladima treba dati *slobodu za izbor*. Roditelji dobro čine ako i u svagdanjim situacijama svojoj djeci ostavljaju sve više prostora za slobodan izbor. Čak i onda ako znaju da je jedna mogućnost bolja od druge. U tom slučaju može se reći nešto poput ovoga: „Ne znam kako ćeš se odlučiti u ovoj stvari; ja bih na tvojemu mjestu radije odabrao ovo.” Uglavnom ima pozitivan učinak ako roditelji jasno daju djetetu na znanje da se njihovo mišljenje ne slaže s njegovim, ali da ga ne žele ni na što prisiliti. Time će postići da adolescent lakše uzme u obzir i njihovo mišljenje.

2. Treba upozoriti na *posljedice ponašanja*. Dapače, katkad je spasonosno da adolescent osjeti te posljedice. Odrasli katkad misle da mladi bez njihove pomoći ne mogu ništa naučiti. Stalno ih upozoravaju na „pravi put”. Naravno, i to je potrebno, ali će katkad biti korisnije da adolescent nešto nauči i metodom „vlastite kože”. Npr. ako stalno odgađa učenje za kasno u noć, onda će ujutro ustajati umoran pa će biti pospan u školi. Opomena će biti uspješija ako to neko vrijeme doista iskusi.

3. Mladima treba *ohrabrenje*. Adolescenti upravo čeznu za sitnim znakovima priznanja iz kojih mogu osjetiti da ih ne smatramo više djecom, nego odraslim

² H. GINOTT, *Between Parent and Child*, Macmillan, New York 1965. Također WALTON and POWERS, *nav. dj.*

ljudima. Tiho ohrabrenje roditelja istodobno odgaja i jača povjerenje. Na žalost, mnogi roditelji čine upravo suprotno, gotovo „rigaju“ iz sebe dobre savjete i spasonosne opomene.

Budući da je ohrabrenje osnovna adolescentova potreba i istodobno vrlo djelotvoran odgojni postupak u ovoj dobi, svaki bi roditelj rado čuo i neke praktične savjete. Evo ih nekoliko, a svatko ih može prilagoditi prema vlastitoj situaciji:

– Povjerimo sinu ili kćerki takve zadatke koje su dosad obavljali samo odrasli članovi obitelji, npr. pozvati majstora za neke popravke u kući, nabavka, kupovnja poklona kada se nekome ide u posjet itd.

– Pitajmo za mišljenje mlade kada se radi o problemima koji se tiču čitave obitelji, npr. preuređenje kuće, primanje bake ili djeda u kuću ili njihovo smještanje u starački dom.

– Nemojmo više propisivati kada će ići u krevet.

– Reagirajte objektivno kad počini neku pogrešku: „To se može dogoditi svakome od nas.“

– Dajte priznanje za ono gdje se osjeća jakim: „Ti si uistinu odlučan čovjek.“

– Radujte se prijateljima svoje kćeri ili sina, pozovite ih u kuću.

– Sve češće uvodite ga u društvo odraslih, upoznajte ga s odraslima.

To su samo neki od dobrih savjeta. Ako roditelj shvati bit svoje zadaće u odgoju mladih, onda će i sam pronaći pravi postupak. A što je cilj odgoja u adolescenciji? To da samoga sebe učini suvišnim? Prečesto roditelji još s osamnaestgodišnjacima postupaju kao s nedoraslom djecom, kao da oni uvijek bolje znaju što je dobro sinu ili kćeri. Cilj je odgoja da mlade učinimo samostalnim, odgovornim odraslim osobama koje su sposobne donositi odluke za svoj život.

Nitko ne može reći roditeljima što treba da čine da bi dobro odgajali svoju djecu. Još bi se nekako moglo nabrojiti što treba da izbjegavaju, ali pozitivne je savjete neodgovorno dijeliti. No postoje neki osnovni principi ljudskoga razvoja, pa ako njih poštuju, odgoj će ići u ispravnome smjeru. Jedan od takvih principa jest potreba komunikacije. „Voljeti dijete znači komunicirati s njim“ — piše psiholog F. Dolto. Ljudsko biće od samih početaka svojega individualnog života ima potrebu za komuniciranjem. Bez obzira na to koliko dijete bilo malo, ako mu roditelji govore o njegovim patnjama i malim brigama, ono će shvatiti da može imati povjerenja u njih, a to je ključ dobra odgoja.

Odgajati u vjeri za vjeru

Ako su roditelji religiozno odgajali svoje dijete, mnogi su uvjereni da su time postavili i čvrste temelje za budući život jednog vjernika. No to nije uvijek slučaj, dapače, prečesto se događa da i sami roditelji s nerazumijevanjem stoje pred gubitkom vjere svoje djece. U novije vrijeme pojavila se knjiga, koju smo spomenuli u uvodu, koja gubitak vjere dovodi u vezu s pogrešnim religioznim odgojem. Premda je pisana s mnogo strastvenosti i čestim pretjerivanjem, neka su upozorenja ipak opravdana. Npr. pri poremećenu odnosu između roditelja i djeteta svakim danom u djetetu sve je veća nesvjesna želja da se što prije oslobodi roditeljskog autoriteta i svega što je povezan s tim. Ako su ga religiozno odgajali,

onda će možda i religiju otkloniti zajedno s roditeljskim autoritetom. Ovdje se nameće problem roditeljskog autoriteta.

Roditelji su ti koji djetetu posreduju vrednote, pa i one vrednote koje su u vezi s Bogom. Razmišljajmo malo o samom pojmu „autoritet”. Stoje autoritet? Recimo najprije što nije: nije izvana pridodana kvaliteta, nije zakonom sankcionirana vlast, nije plod nadmoćnosti zbog asimetrije odnosa (jak—slab, velik—malen, pametan—glup). Autoritet u pravome i izvornome smislu riječi znači *mjerodavnu osobu*. To je, dakle, unutrašnja kvaliteta, a svrha mu je posredovanje nekih vrednota. Stoga se istinski autoritet očituje u skladu između posredovanih vrednota i unutrašnjih stavova same osobe. Upravo zbog toga pravi autoritet gradi na razumijevanju i ljubavi prema djetetu pa, umjesto da izriče zahtjeve i zabrane, on postaje uzorom. Možda je vrijeme da napokon shvatimo kako u psihološkome smislu nema bezuvjetnog autoriteta, tj. takvoga koji bi se mogao održati neovisno o osobnim kvalitetama nosioca autoriteta.

Bojim se da ima vrlo malo istinskih autoriteta, takvih za koje bi se moglo reći ono što evanđelist kaže za Isusa: počeo je činiti i propovijedati. Neprimjereni autoritet ponaša se obratno: govori i propovijeda ono što sam ne čini. Neprimjereni autoritet odaje se ovakvim i sličnim parolama: „Ovdje zapovijedam ja”, „Ti ima da šutiš”, „Ne pitaj zašto, ti si za to još previše glup”, „Što god dode na stol, to se mora pojesti” itd.

I sada dolazimo do osjetljive točke u religioznome odgoju djece. Upravo roditelji koji su nesigurni s obzirom na svoj autoritet, jer valjda i sami osjećaju da ne mogu biti vjerodostojni prenositelji, tumači i posrednici vrednota budući da sami ili ne vjeruju u njih ili ne provode u životu, da bi pojačali svoj autoritet pred djetetom, nerijetko se pozivaju na četvrtu Božju zapovijed koja navodno nalaže da djeca moraju bezuvjetno slušati i poštivati svoje roditelje budući da su oni Božji zamjenici na Zemlji (prva zapovijed). Da to nije izmišljena stvar, to će moći potvrditi svaki ispovjednik djece koja najčešće kao najveći svoj grijeh ispovijedaju neposlušnost prema roditeljima. Dakle, i katehete imaju određeni udio u takvu formiranju savjesti.

Moramo znati da Dekalog nije pisan za djecu, nego za odrasle. Za dijete nije potrebno zakonom propisati da voli i poštuje svoje roditelje, dijete drugo i ne zna nego poštovati i voljeti svoje roditelje. Dapače, upravo je suprotno kadšto bolno gledati kako su neki roditelji ponekad okrutni, netolerantni prema djeci, kako ih maltretiraju, viču na njih, tuku ih zbog vlastite nervoze, no djeca ih unatoč tome vole i poštuju, premda to jedva zaslužuju. Četvrta je zapovijed napisana za odrasle, podsjetnik njima, da ne smiju otpisati svoje ostarjele roditelje, ne maltretirati ih, ne izrgavati ih ruglu kada postanu senilni i nemoćni.

Neprimjereni autoritet može pojačati neurotsku strukturu dječje duše. Razlog je tome jednostavan: svaki neprimjereni autoritet zasjenjuje odnos između roditelja i djece. U djetetu se rađa otpor prema posredniku vrednota, pa zbog njega otklanja i ponuđene vrednote. Ako neki roditelj svoj neprimjereni autoritet potkrepljuje prizivom na Božje zapovijedi, onda će ih učiniti odbojnicima za dijete, pa će se ono s vremenom otuditi od Crkve, religije i Boga. Nadalje, neprimjereni autoritet pojačava tjeskobu u djetetu. Ovdje vrijedi slikovita afrička mu-

drost: „Tjeskoba jede dušu.“ Svi tirani svijeta znaju daje najbolje sredstvo za manipulaciju podložnicima stvaranje tjeskobe. Mnogi roditelji, naravno, ne čine to namjerno, dapače ni svjesno, nego zato što su i sami puni tjeskobe u svojem odnosu prema Bogu, pa djeci predaju takvu sliku o njemu. Stalno se osjećaju kao pred kritičkim okom strogoga suca, pa takav stav prenose i na djecu.

Neprimjereni autoritet, dalje, pojačava neurotski osjećaj krivnje. Poznato je da prave temelje savjesti, tzv. superego, stvaraju roditelji i druge autoritativne osobe prenošenjem zabrana i zapovijedi. Ako se te zapovijedi uvijek izriču samo u negativnome obliku: ne smiješ, zabranjeno je, kaznit će te Bog..., onda se u djetetu formira uska, tjeskobna savjest, puna osjećaja krivnje. Umjesto toga trebalo bi odgajati slobodnu i osobnu savjest. Marie von Ebner-Eschenbach izrekla je frapantnu misao s tim u vezi: „Savjest koja je bila dobra za nas, nije dovoljno dobra za našu djecu.“ Roditelji bi morali tako osjećati ograničenost vlastite savjesti da mogu reći: „Ja ovako smatram, ovako to razumijem; ali ti moraš to preispitati i vidjeti možeš li to jednostavno preuzeti ili ćeš možda drukčije misliti i izgraditi sasvim drukčiji svijet.“

Posljedica preuske savjesti također može biti gubitak vjere, jer djetetu prenosi religioznost koja se doživljava kao kočnica i ograničenje na svim područjima života.

Golemo značenje za shvaćanje kako pogrešni religiozni odgoj može pojačati neurotsku strukturu ličnosti ima jedna rečenica iz Poslanice Efežanima: „A vi očevi, ne ogorčujte djece svoje, već ih odgajajte stegom i opomenom Gospodnjom!“ (Ef 6, 4). Ne želimo ovdje ulaziti u egzegezu toga teksta, ali mislim da možemo mirne duše zaključiti da je to opomena roditeljima kako njihova vlast nad djecom nije apsolutna, da ne smiju s njima postupati po vlastitoj samovolji. Stega nije njihova, nego Gospodnja, za kojega znamo da se svrstao na stranu malenih i bio prijatelj djece. Smisao ove rečenice mogao bi biti i ovo: „Poštuj svoje dijete da ti bude dobro na zemlji!“ Svakako četvrta zapovijed nije nipošto podloga za roditeljsku samovolju pa ni za autoritet nad djecom.

Možda ne pripada izravno ovim našim glasnim razmišljanjima, ali ovdje nam se nameću dvije refleksije: jedna o našem shvaćanju Deset zapovijedi, druga o katehizaciji djece.

Naše je shvaćanje Deset zapovijedi opterećeno. Šteta je već to što ih nazivamo „zapovijedima“, jer to ima prizvuk nečega negativnog. Prvi primatelji tih zapovijedi nisu ili shvaćali kao ograničenja, nego, naprotiv, kao smjernice za puniji život, kao deset velikih sloboda. Dekalog je opis Božjega oslobođenja iz egipatskog ropstva i uvjeti kako da se uščuva osjećaj slobode. On počinje sjećanjem na to da je oslobođenje čisti Božji dar, bez ikakva ljudskog uvjetovanja. Zapovijedi žele očuvati narod da ne izgubi vjeru koja se temelji na ovim iskustvima. One žele jamčiti nuždan mir i odmor upravo za siromašne i ovisne, čuvati dostojanstvo života, međuljudske odnose, vlasništvo i njegovu pravednu raspodjelu. Ukratko, to su smjernice za upotrebu onih velikih dobara koja su preduvjet ljudske sreće. Dekalog su smjernice za puniji, sretniji ljudski i međuljudski život. I još nešto: semitski mentalitet misli u ekstremima da bi jače istaknuo bit stvari. Tako, kad se kaže „ne ubij“, onda se to ne tiče samo oduzimanja života,

nego svih onih čina koji ugrožavaju taj život ili imaju kao krajnju posljedicu ubojstvo, kao što su mržnja, netolerantnost. Ne čini preljub ne znači samo izravno brakolomstvo, nego sve one male nevjere koje do toga vode.

Ovakav pozitivan i nijansirani pogled na Dekalog morao bi doći više do izražaja i u religioznome odgoju što ga provode ili roditelji ili katehete. U religioznome odgoju treba prije svega razraditi ona velika dobra koja su uvjet ljudske sreće i zato se s njima mora postupati odgovorno. Iz toga slijedi prva zadaća religioznoga odgoja, a to je da se zapovijedi nastoje izreći najprije *pozitivno*: umjesto zabrane ubijanja, poštovanje ljudske osobe, i to svake, i nerođena djeteta i siromaha i fizički i psihički bolesnih, i staraca i umirućih. Umjesto svih mogućih zabrana seksualnih aktivnosti, više govoriti o veličini ljudske ljubavi i dostojanstva druge osobe. Govoriti u smislu istinskog autoriteta: svjedočeći svojim djelovanjem i životom.

Druga refleksija tiče se katehizacije djece. Ne možemo se oteti dojmu da smo napustili evangelizaciju odraslih, a prešli na katehizaciju djece s ovakvom logikom: pokušajmo uhvatiti roditelje s pomoću djece. Ne tvrdimo da u tome nema nešto istine, ali ako se ona apsolutizira, bojim se da nema jednoznačan psihološki temelj i opravdanje. Djeca žele postati kao njihovi roditelji, a ne obratno. Kao Dekalog, tako i evanđelja nisu pisana za djecu, nego za odrasle. I prva je Crkva evangelizaciju shvaćala kao rad s odraslima, znajući da će se djeca lako prikloniti roditeljima ako naslute istinske vrednote iza njihovih vjerovanja i načina života. Stoga ako vjera roditeljima ne znači ništa, ako šalju djecu u crkvu ispričavajući se da sami nemaju vremena ići, onda će djeca, čim odrastu, vjerojatno napustiti sve to. I obratno, ako roditelji žive svoju vjeru, onda će i dijete asimilirati njihove vrednote. Mislim da premalo radimo s odraslima, gotovo sav naglasak stavili smo na katehizaciju djece. Naravno, to dvoje se ne isključuje, dapače, ono se dopunjuje, ali kao da je ravnoteža malo poremećena. Nasreću, ponovno se pojavljuju pokušaji evangelizacije odraslih: molitveni seminari, neokatekumenski pokret, fokolarini, bračni vikendi, pa i ova naša Obiteljska ljetna škola.

Jedan od osnovnih problema odgoja djece općenito, a posebno na području njihova religioznoga odgoja, leži u raskoraku između riječi roditelja i njihova životnog primjera. A djeca imaju mnogo jaču intuiciju nego to mnogi žele dopustiti. Zato nemaju uvijek pravo roditelji koji se tuže da su djecu redovito slali na vjeronauk i u crkvu, pa kako to da ih ta djeca, sada kad su odrasla, ne poštuju, ne žele se crkveno vjenčati, ići u crkvu itd. Zašto bi dijete kasnije išlo u crkvu ako to roditeljima nije sveta potreba i radostan događaj? Zašto da se mladi vjenčaju u crkvi ako su se roditelji rastali i ponovno oženili odnosno udali? Zašto da djeca poštuju svoje starce ako to nisu vidjeli kod svojih roditelja? Nije to nikakva nova mudrost, sjetimo se samo potresne Tolstojeve pripovijetke o djedu, ocu i malome sinu koji, igrajući se, priprema svojem ocu valov iz kojega će jesti kada ostari, jer je to vidjelo u postupku s djedom.

Mi smo danas svjedoci neobične pojave: imamo relativno velik broj djece na vjeronauku, ali se taj broj progresivno smanjuje kako idemo prema višim razredima, a većina njih ne postane praktičan vjernik. Među mladim odraslima ima relativno mali broj takvih koji su redovito pohađali vjeronauk i koje su roditelji religiozno odgajali, a sve je više mladih obraćenika. Sve nas to navodi na misao da naš religiozni odgoj, i onaj roditeljski i onaj službeni crkveni vjeronauk, negdje zatajuje. Već smo spomenuli pomak u naglasku od evangelizacije na katehizaciju. Razradili smo donekle i pogrešno postavljeni autoritet koji može dovesti upravo do suprotnog učinka od željenog. Pitanje je sada, što bi se moralo promijeniti u religioznome odgoju da ne zakočimo naravnu otvorenost mladih prema nadnaravnome, nego je još više otvorimo i učinimo vjeru nečim što može postati simbolom zrelosti, punoljetnosti, nečim što dijete može doživjeti kao veliku u svetu stvar, kao privilegij za kojim se isplati čeznuti i čekati na njega. Pokušat ćemo formulirati nekoliko smjernica u tome smislu.

1. Važno je kako odgajatelj prenosi, posreduje djetetu trostruku sliku: o njemu samome, o svijetu i o Bogu. Temelj roditeljskog odgoja mora biti poštovanje djetetove ličnosti, njegove originalnosti, njegova određenja da bude svoje, a ne kao nešto što služi samo roditeljskim interesima: da ima nekoga tko će se za njega brinuti kad ostariti itd. S obzirom na sliku svijeta religiozni odgoj mora biti širok: odnosi se na sve probleme i područja života i svijeta. Mnogi su roditelji samo nedjeljni ili blagdanski vjernici, njihova je vjera „sakristijska“ i nema mnogo veze s konkretnim životom, bune se kada čuju da svećenici govore djeci na vjeronauku o seksu i drugim „škakljivim“ područjima života. To često susrećem u savjetovalištu, kad bračni parovi dolaze tražiti pomoć. Oboje tvrde za sebe da su praktični vjernici, ali kad im govorim o bračnoj zakletvi, o Providnosti koja ih je sastavila, o odgovornosti za sudbinu drugoga, onda pred tim zahtjevima stoji s nerazumijevanjem. Napokon, slika o Bogu mora biti slika Oca kako ga tumači Isus Krist, a to je uvijek Bog dobrote, čovjekoljubac. Bog bezuvjetne ljubavi. Pred njim, pred Bogom, djeca i roditelji u istome su položaju: svi smo mi njegova djeca, bez obzira na dob, a ne kao da je Bog na strani roditelja, njihov saveznik protiv djeteta.

2. *Roditelji moraju poštovati dostojanstvo djeteta, općenito „malenih“.* To je uostalom evanđeosko načelo: „Pazite da ne prezrete ni jednog od ovih malenih...“ (Mt 18, 10). U našoj civilizaciji vlada iracionalno divljenje prema svemu što je veliko, a pogotovo prezir prema svemu što je maleno i slabo. Sjetimo se samo mnogih odgojnih krilatica: moraš postati velik, slavan, bogat, utjecajan... Mnoga djeca slavni roditelja propadaju upravo zbog toga što ih mrvi teret očekivanja „velikih“ roditelja. Valjda se upravo stoga moraju uvijek nanovo rađati karizmatički pokreti u Crkvi kojima je upravo cilj da savjesti senzibiliziraju prema veličini i vrednoti malenih. Majka Terezija upozorila je da i umirući na ulicama Kalkute i svih svjetskih velegradova imaju svoju veličinu i ljudsko dostojanstvo. Charles de Foucauld preko svojih malih sestara i male braće upozorio je da i najmanji radnik ima svoju veličinu i ljudsko dostojanstvo. Čekamo kada će

se roditi karizmatički pokret koji će isto to dostojanstvo i veličinu ugledati i u mentalno zaostalosti djece i u narkomanima i mnogim drugim „malenima“ ovoga veličinom pomahnitalog svijeta.

Poštovanje djece uključuje i ispravno shvaćanje djeteta. Tko je dijete? Najprije moramo znati da je dijete čovjek u razvoju, a ne nesavršeni čovjek, kao što mnogi odrasli misle i s tim u skladu i postupaju s djecom. Kao što cvijet jabuke nije nesavršena jabuka, a jaje nije nesavršeno pile, tako i dijete nije nesavršeni čovjek. Bilo dijete malo ili veliko, nikada ne smije biti predmet nečije samovolje. (A ima roditelja koji se upravo ovako opravdavaju: moje je, radim s njim što ja hoću.) S druge strane, dijete je uvijek i samo dijete, dakle uvijek drukčije, već prema tome u kojoj je razvojnoj fazi.

Drugo, prema Sv. pismu, dijete je dar Božji, plod, nagrada, ukras (usp. Ps 127, 3; Izr 17, 6). Pa i onda ako je plod dobro ili loše planiranog rođenja. Ako ga ne smatramo darom Božjim što ga tek adoptiramo pri krštenju, onda će dijete uskoro postati briga i teret. I nerijetko to doista za mnoge postaje. Jer svako novo-rođenče istodobno je i nedonoščić koje bez majke i ostale sredine ne može preživjeti. Ali jednoga dana moramo taj dar dati dalje, najkasnije u času kada stupa u brak. Ako se ne žele odvojiti od djeteta, roditelji mogu uzrokovati velike štete za njegov brak, a i samima sebi. Odvajanje od djeteta mora početi već prije puberteta, kako bi ono moglo postati samostalna osoba.

Treće, dijete još nikada nije bilo odraslo, a mi smo već bili djeca. Stoga se odrasli moraju sjećati svojih doživljaja, uživljavati se u probleme djece. Katkad je dovoljno da se sjetimo vlastitih strahova, boli i sitnih radosti. Samo tako, i samo mi odrasli možemo pokazati razumijevanje prema djeci. Nepravda je od djeteta tražiti razumijevanje za nas. Ta investicija roditeljskog razumijevanja pokazat će se tek nakon desetljeća: kada njihovo dijete isto to uzvratiti svojoj djeci. Dijete je, dakle, dijete, a ne mali anđeo ili mali vrag. U vjeri i s nadom moramo imati smjelosti gledati u našoj djeci ne ono što jesu, nego ono što mogu postati.

3. *Formiranje osobne savjesti.* Svrha je kršćanskoga odgoja ono što Pavao naziva „novi čovjek“ (Ef 4, 24). Kako izgleda taj novi čovjek? Evo nekoliko naputnica:

- Da zna voljeti, jer je dobro ono što se ostvaruje u ljubavi.
- Da zna živjeti za-druge.
- Da ima takve unutarnje kriterije koji ga čine slobodnim kako ne bi morao ropski činiti samo ono što većina čini, ako to nije u skladu s njegovim idealima.
- Da se ne boji činiti ono na što ga potiču Duh i Pismo.
- Da se zna čuditi i diviti i tamo gdje drugi ostaju ravnodušni.
- Da zna razmišljati i tamo gdje većina ljudi imitira druge.
- Da ostaje otvoren i onda kada se sve i svatko oko njega zatvara.
- Da zna razlikovati bitno od nebitnoga, vrijedno od bezvrijednoga; da se ne zaustavlja samo na površini stvari, nego da zna gledati u dubine: npr. stoljetno stablo nije samo drvo nego i ljepota i dio povijesti.

Je li to pretjerani zahtjev? Može li se odgajati tako, u evanđeoskome duhu? Sigurno da su ideali visoki. Neki će možda zbog toga reći: nema smisla niti

pokušati, jer je taj cilj dalje od stvarnoga života nego što je zvijezda Danica udaljena od Zemlje. Ipak, dobro je da postoji zvijezda Danica jer služi kao putokaz zalutalome putniku u noći. Nekako ovako moraju i roditelji gledati na cilj, makar ga koji put promašili. Zajedno s djetetom, hvatajući se za ruku drugih, moraju uvijek nanovo potražiti tu zvijezdu i krenuti dalje. I svaki put, unatoč svemu, stižemo bliže cilju, prema onome koji je za sebe rekao: „Ja sam sjajna zvijezda Danica!” (Otk 22. 16).

Zaključak

Želio bih ovo glasno, pomalo strastveno razmišljanje ipak završiti jednom pozitivnom porukom. Živimo u kršćanskoj dijaspori, to znači razasuti u ambijentu koji nije prijateljski raspoložen za naš religiozni odgoj. U takvoj sredini, društvenoj atmosferi, kakve su naše šanse? — može se s pravom pitati svaki roditelj i odgajatelj. Odgovor glasi: Ni veće ni manje od šansi što ih je imao onaj sijač iz Evandjelja (Mt 13.4-9). Kakav je bio njegov uspjeh? 3 : 1 (tri prema jedan)!

— Neko zrno pade kraj puta i dođoše ptice pa ga pozobaše.

— Neko pade na kamenito tlo, na plitku zemlju. Brzo izniknu jer ne imaše duboke zemlje. Ali kad izađe sunce, uvenu od žege i jer ne imaše korijena, posahnu.

— Neko opet pade u trnje, i trnje uzraste pa ga uguši.

— Tek četvrti slučaj odudara od prvih triju, jer sjeme je palo u dobru zemlju i donese rod: jedno stostruk, drugo šezdesetorostruk, treće tridesetorostruk.

Rad na tri različita tla već je tada značio uzaludan posao, sijač je samo jedanput pogodio plodno tlo. No sijač je ipak sijao. Ovaj „ipak”, ovo „unatoč svemu” tajna je i našeg uspjeha u odgoju.

CONFIDENCE AND RESPONSIBILITY IN EDUCATION

Summary

The lecture consists of two parts. In the first part one deals with the comprehension of the behaviour of children and of the young. When a child is "naughty" it is often a message for the parents more to occupy themselves with the child or it may express the child's fight for self-respect. The second part deals with the problem of losing the faith of many children whose parents had educated them in a religious spirit and had sent them to Catechism classes. The reason for that lost could be also the unsuitable authority of the parents when they do not live according to the values they would like to transmit and by that they invoke God's commandments. The author underlines that the Ten Commandments have been written for adults and not for children and he hints at the fact that we have neglected the evangelization of grown-ups at the account of catechizing children. The secret of the successful religious education is in the endeavour that both parents and children be enjoying an equal condition in front of God.